

A kenézlői lelet X. századbeli olasz érmei.*

A kenézlői temető leleteit maga az ásatást végző *Jósa András* dolgozta fel a feltárást követő 1914. esztendőben.¹ A 11. számú sírból előkerült tizenhét darab felsőolaszországi érem közül kilencről *Harsányi Pál* értekezett s képüket egyúttal rajzban is közölte.² Majd mikor az érmek közül tizenhatnak gipszmásolata *Gohl Ödön* kezébe került, röviden ismertette őket, illetőleg egyes megállapításaival *Harsányi* cikkét kiegészítette és itt-ott helyesbítette, anélkül azonban, hogy róluk újabb képet közölt volna.³

Mint hogy két érem meghatározásához maga *Gohl* is kérdőjelet tesz, jónak látszik a megállapítások felülvizsgálását megkísérelnünk. Az utólagosan felülvizsgálónak azonban most már azzal a nehézséggel kell megküzdenie, hogy következtetéseit nem az eredetiről, avagy annak gipszmásolatáról kell megtennie, hanem csupán *Harsányi* és *Gohl*, valamint a nem-szakavatott rajzoló meglátásainak egybevetéséből. Mindennek következtében előállott eltérések magyarázatául azután el kell fogadnunk *Gohl* ama megjegyzését, hogy az érmek 2—4 lyukkal voltak átlukasztva és főtartásuk a pontos, részletes leírhatás szempontjából csak részben kielégítő.

Az alább részletezett 16 érem tehát egytől-egyig *felsőolaszországi* kibocsátású *denárius* (és nem „bractea“, mint ahogyan a nem-érmész *Jósa* nevezi!⁴), veretésük ideje pedig a X. század első fele, pontosabban a 905—945 évszámmal határolt négy évtized.

1. (ArchÉrt.-ben 2. sz., NumK.-ben 7. sz.)

I. Berengarius olasz király milánói veretű ezüst denáriusa 905—915. évekből, mint amikor császárrá még nem koronáztatott.⁵

Eszerint tehát erre az éremre vonatkozólag megszorítandó az ArchÉrt. és a NumK. által megjelölt időköz.

Ell.: Az ArchÉrt.-ben közölt rajzból † B E R E N I K A R I V R E sejthető. Középen gyöngykörben liliosomos végződésű kereszt, szárjai között egy-egy ponttal.

* E dolgozat egy régi, még mindég kéziratban levő munkácska egyik fejezetét alkotja. A gondolat és a feldolgozandó tárgyat magát is már több, mint húsz esztendővel ezelőtt *Ferenczi Sándor* kartársam vetette fel, aki észrevette, hogy a régi éremmeghatározások nem mindég a legpontosabbak. Soha sem volt alkalmam a felülvizsgálást közvetlenül az érmekről megejteni, ezért hever ez az értekezés még ma is az asztalfiókban.

¹ *Archaeologiai Értesítő* 1914. 304—340. l. (Rövidítve: *ArchÉrt*)

² I. h. 340—44.

³ *Numizmatikai Közlöny* 1914. 144—45. (Rövidítve: *NumK*)

⁴ *ArchÉrt* 1914. évf. 315. és 355. l.

⁵ V. ö. *Engel—Serrure*: *Traité de Numismatique* I, 281.

A köríratban — a fenti olvasás változataképpen — a NumK. † BERENI-KARIUS RE szavakat lát, mígnem az ArchÉrt. az érem átlukasztása által okozott rongálódás miatt az R és az IMP között ingadozik.

Htl.: KRISTIANA RELIG Középen a szokásos templom-ábrázolás kereszttel.⁶

A köríratban az ArchÉrt. RELIGIO-t olvas, a NumK. azonban a két utolsó betűt megkérdőjelezi.

A templom ormára tűzött keresztet az ArchÉrt. itt is, mint mindegyik hasonló ábrázolású éremnél, a köríratához számítja. Ez azonban semmiképpen sem tartozik oda, minthogy minden ilyen ábrázoláson a kereszt csupán építészeti elemet alkot. Ez a körülmény különösen szembetűnik az olyan denáriusokon, amelyeken tulajdonképpen körírat nincsen,⁷ vagy ahol a szöveget a templom két oldalával párhuzamos helyzetben poncolták, vagy vésték ki.⁸ Kivételt csupán azok az érmek képeznek, amelyeken a templomot körrekereszteli a köríratból; ekkor a kereszt a körön belül nem félvén el, az oromzattól elszakadva s a körírat vége és eleje közé kerülve, ebben az esetben elválasztójelnek kell tartanunk.⁹ Ezzel szemben azonban körön belül ábrázolt templom ormán is elfér néha a kereszt.¹⁰ Ez azután megint csak az előbbi állítás helyénvalóságát bizonyítja.

2. (ArchÉrt.-ben 1. sz., NumK.-ben 10. sz.)

I. Berengarius milánói veretű ezüst denáriusa valószínűleg a 905—915. évekből.

Ell.: † BERENCARIV[S] Középen gyöngykörben lilomos végződésű kereszt szárai között egy-egy ponttal.

Tekintettel arra, hogy az uralkodó neve után nincsen megjelölve a cím, melyet viselt, valószínűnek tarthatjuk, hogy ekkor még nem koronáztatott császárrá. Ugyanis aligha nézte volna jó szemmel, hogy az általa kibocsátott pénzekről a nagyobb hatalom és dísz megnevezését az éremmetsző egyszerűen elhagyja. — A szöveg végső betűjét átlukasztás roncsolta szét.

Htl.: KRISTI[A]NARELI[G] Középen templom kereszttel.

3. (ArchÉrt.-ben nincsen meg, NumK.-ben 11. sz.)

I. Berengarius milánói veretű ezüst denáriusa valószínűleg a 905—915. évekből.

A NumK. szerint hasonló típusú az előbbihez. Köriratát így írja le:

Ell.: † BEREN[G]ARIVS

Htl.: KRISTIANA RELIGIO (?)

Minthogy a NumK. itt is egyszerű † jelt, A és U betűket közöl, e szemmel látható szedéshibákat a fenti leírásban már kijavítva idézzük.

⁶ Feltételezzük ugyan, hogy a rajz is, meg a lenyomat dúca is eredeti nagyságban készült, — mégis csupán e feltevésre támaszkodva, átmérőt nem adhatunk.

⁷ V. ö. többek között *Dannenberg: Die Deutschen Münzen I*, 59. tábla 1325—1328. sz. ismeretlen verőhelyű érmeivel.

⁸ I. h. I, 19. tábla 445—454. sz. alatt ábrázolt andernachi érmekkel.

⁹ I. h. I, 1. tábla 10., 11., 13., 15., 17. sz. alatt ábrázolt metzi érmekkel.

¹⁰ I. h. I, 36. tábla 825 a. és b., 832., 838. sz. alatt ábrázolt speieri érmekkel, — Minthogy pedig e templomoknak mind bővített, mind pedig csonkított változatai egy és ugyanazon alapformából: a keresztyén jelképekkel felékesített görög-római bazilika homlokzati részének ábrázolásából indult ki, ezért jogosan hozhatunk fel példákat a német éremverés területéről is.

4. (ArchÉrt.-ben nincsen meg, NumK.-ben 14. sz.)

I. Berengarius olasz király- (905—915.), vagy császárkori (915—924) milánói veretű ezüst denáriusa.

Leírását a NumK. sem közli.

5. (ArchÉrt.-ben 3. sz., NumK.-ben 12. sz.)

Bourgognei Rudolf olasz király (922—926) milánói ezüst denáriusa.

Ell.: † RODVLF O P I V S R E Középen síma körben Krisztus-betűpár (monogramm).

Htl.: † X R I S T I A N A R I O Középen M D I | O L A

E denárius teljesen megegyezik a Morbio-gyűjtemény (Wesener) 1855. sz. darabjával.

Az ArchÉrt. e kopott (?) éremnek ell.-i köriratát † BERENCARIVS RE-nek olvasván, kibocsátójául tehát hasonlóképpen I. Berengariust nevezi meg. Azonban már a gyenge rajz után is idegenkedni lehet e megfejtéstől, különösen, ha összehasonlítjuk annak képét az ArchÉrt. által közölt, kétség-telenül I. Berengariusnak ítéltető érmekkel.

Az összehasonlításnál maga a típus nem jöhet döntően számításba, jól-lehet Berengarius kenézloi érmein ez a változat egyáltalán nem fordul elő, más denáriusainál azonban eléggé gyakori. De szembeötlő az elő- és hátlapi körök símasága a szokásosabb gyöngykörökkel szemben, továbbá — amennyire a rajzot figyelembe lehet venni — a betűk egyszerűbb és nehezkesebb kiképzése Berengarius érmeinek tagoltabb és keskenyebb vonalakkal vésett elemeivel ellentétben. Döntőleg mégis az egyes betűk alakját vehetjük tekintetbe, amely a NumK.-t is arra indította, hogy az ArchÉrt. megállapítását megkérdőjelezze.

Az ell. köriratának első betűje, amelyet az ArchÉrt. B-nek olvas, sokkal nyíltabb alakot mutat pld. ugyanazon képestábla 1. számú érmének B-jénél. A NumK. amazt K-nak olvassa, nóha inkább R lehetne, kiváltképpen, ha tekintetbe vesszük azt a körülményt, hogy e betű lába ámbátor egyenesen kinyúlik, de karja felfelé s egyuttal gyengén befelé is görbül; igaz ugyan, hogy a szárhoz való teljes felgömbülését a külső kör megakadályozza. A következő betű, amelyet az ArchÉrt. E-nek mond, a rajzban szabálytalan nagy ponthoz hasonlít.¹¹ A NumK. pedig a gipszmásolatról valóban O-nak is olvassa. — Az ezutáni betűt, amely a rajzon I-nek látszik, az ArchÉrt. R-nek, a NumK. P-nek látja, a Rodolfo-olvasás pedig D-t tételez fel. Mindez azonban tulajdonképpen nem mond ellent egymásnak, minthogy ebben az időben az R-et leggyakrabban a lábacska elhagyásával, avagy elcsökevényesedésével P-alakkal jelölik, hasonlóképpen pedig a P és D is nagyon sokszor ezzel az utóbbi betűformával, vagyis D-vel íratik. Így tehát a Berencarius-olvasás kedvéért közölök bátran választhatta az ArchÉrt. a neki éppen megfelelőt. — A következő két betű az átlukasztás miatt a rajzon bizonytalan. Az ArchÉrt. EN-nek, a NumK. pedig V-nek és mellette lévő üres helynek, avagy talán megállapíthatatlan betűnek látja. A mi olvasásunknak éppen megfelel a NumK. által is látott V, e mellé pedig egy L körvonalait lehet egészen nyugodtan belemagyarázni a rajzon észrevehető határozatlan betű-alakba. — Majd egy I alak látható a rajzon; ezt az ArchÉrt. teljesen hibásan C-nek, a NumK. azonban P-nek jelzi. Az utóbbi meg-látás szerinti betűalak (kiváltképpen, ha azt az éremnek eléggé gyenge álla-

¹¹ Nem hisszük, hogy ez az érem harmadik átlukasztását akarná jelölni, minthogy a hátla-pon ennek megfelelő jelölés nem található.

potban való fennmaradása is befolyásolja) nem sokban különbözik a mi olvasásunk szerinti F formáitól. De tulajdonképpen még a P-féle olvasás sem volna lehetetlen, minthogy a szövegbeli *Rodvlp*-alak is könnyen megmagyarázható, ha összevetjük pld. Arnulf herceg (907—937.) egyik regensburgi érmével, amelyen világosan VRNVLPVS nevet olvassuk *Arnulf*s helyett.¹² — Ezután a rajzon egy balra felő félhold-alakú betű látszik; ezt az ArchÉrt. A-nak, míg nem a NumK. láthatólag helyesen O-nak magyarázza. Végezetül az ezután következő PIVS RE értelme világos, jöllehet e betűk közül is az elsőt mind az ArchÉrt., mind pedig a NumK. is R-nek magyarázza, — hozzátehetjük azonban, hogy ezt csupán csak önkényesen, mivel hogy a rajz szerinti P jelölés netalán R értelmet is foglalhatna magában.

Tehát a NumK. bár értelmetlen KOPV PORIVS RE-je sokkal közelebb van az igazsághoz: a RODVLFO PIVS RE-hez, mint az ArchÉrt. teljesen önkényes BERENCARIVS RE magyarázata. Bevalljuk — csupán a rajz alapján — magunk nem mertük volna hangos jelét adni az ArchÉrt. megfejtése feletti kételkedésünknek, ha a NumK. azt már előbb meg nem tette volna.

E denárius *htl.*-i köriratképpen az ArchÉrt. † KRISTIANA RELIG szöveget közöl, azonban a rajzon ilyen sok betűt megkülönböztetni nem lehet. Az általunk olvasott RIO helyett esetleg a RIIO még megengedhető volna.

6. (ArchÉrt.-ben nincsen meg, NumK.-ben 13. sz.)

A NumK. szerint azonos az előzővel, így tehát ez az érem is helyesen *Rudolf olasz király (922—926) milánói veretű ezüst denáriusa.*

6/a) Az ArchÉrt. 1931. évfolyamában *Fettich Nándor* közli, hogy a ke-nézlői ásatások 1927. és 1930. évi folytatása alkalmával a 37. sírban egy ezüst érmet talált a csontváz feje alatt. Ezt, a szélén két helyen átlukasztott pénzt pedig Jónás Elemér *Rodolphe de Bourgogne (922—926.)* páviai veretű érmének határozta meg.^{12/a}

Az idézett helyen fénykép után közölt kép nem egészen világos betűiből az *ell.*-i körirat RODVLFO PIVS RX szövegét véljük kiolvasni. Középen gyöngykörben (?) talán Krisztus-betűpár (A *htl.* képe nem közöltetett).

7. (ArchÉrt.-ben 4. sz., NumK.-ben 5. sz.)

Provencei Húgó itáliai király milánói veretű ezüst denáriusa 926—931. évekből.

A 7—13. sorszám alatt ismertetett forgalmi pénzek a 926-tól 945-ig uralkodott Húgó uralmának abból az idejéből származnak, amikor fiát, Lothárt, maga mellé társul még nem vette. Ugyanis ettől kezdődőleg mindkettőjük neve közösen szerepel a kibocsátott érmeken. Ezen az alapon azután módosítandók az ArchÉrt. által megjelölt nagyobb időközt felölelő évszámok.

*Ell.*¹³ † HVGO PIV ∞ REX Középen lilimos végződésű kereszt szárai között egy-egy ponttal.

Htl.: KRISTIANA RIIO Középen templom kereszttel.

Az ArchÉrt.-ben a *htl.*-i köriratkezdőnek jelölt kereszt itt is a templomábrázoláshoz tartozik. — A szövegben az ArchÉrt. is, a NumK. is teljesen meglévőnek látja a RELIGIO szót, azonban — a rajzból kiindulva — ilyen sok betű ott nem foglalhat helyet.

¹² V. ö. *Dannenberg* i. m. I, 403. I. 1047. sz. érmével.

^{12/a} *Fettich N.*: Adatok a honfoglaláskor archaeológiájához (ArchÉrt. 1931:89. és 103. l.).

¹³—¹⁴ Ennek az érmének a képe a klisére felfordított helyzetben került; ennek következtében azután az *ell.* és *htl.* is zavarólag feleséreltetett.

8. (ArchÉrt.-ben nincsen meg, NumK.-ben 4. sz.)

Húgó király milánói veretű ezüst denáriusa 926—931. évekből.

A NumK. szerint az előbbihez hasonló.

9. (ArchÉrt.-ben 5. sz., NumK.-ben 6. sz.)

Húgó király milánói veretű ezüst denáriusa 926—931. évekből.

Ell.: † HVGO PIVS RE Középen lilomos végződésű kereszt szárai között egy-egy ponttal.

Htl.: körirata zavarosan van lerajzolva, ezért betűhíven nem lehet kiolvasni. Szövege, az ArchÉrt. írójának meglátását követve, KRISTIANA RELIGIO

10. és 11. (ArchÉrt.-ben nincsen meg, NumK.-ben 8. és 9. sz.)

Húgó király milánói veretű ezüst denáriusa 926—931. évekből.

A NumK. szerint az előző három éremhez hasonló.

12. (ArchÉrt.-ben 7. sz., NumK.-ben 15. sz.)

Húgó király páviai veretű ezüst denáriusa 926—931. évekből.

*Ell.*¹⁴ körirata a rajzból pontosan nem állapítható meg, ezért el kell fogadjuk az ArchÉrt.-ben különben is valószínűnek látszó olvasását: † HVGO PIISSIMV R

Középen gyöngykörben Húgó betűpárja (monogrammja), amelynek lábfeje szokásos helyzetétől¹⁵ eltérőleg jobbra fordult.

Htl.: KRISTIANA REI Középen PA | PIA

A rajz *htl.*-i köriratát kezdő kereszt nem állapítható meg az érem átlukasztása miatt. Bárha az ArchÉrt.-beli leírás meglevőnek tünteti fel, mégis azt tartjuk valószínűnek, hogy nem volt kiképezve, amiként a következő két éremnél sem találjuk meg. Tovább menve, az ArchÉrt. KRITIANA-t mond; valószínű azonban, hogy itt csak sajtóhibával van dolgunk, mivel a rajzon az I és T között világosan látszik egy más betű jelenléte is. Végezetül pedig az utolsó szórövidítésben egy betűvel több állapítható meg, mint ahogyan az ArchÉrt. felsorolja.

13. (ArchÉrt.-ben 6. sz., NumK.-ben 16. sz.)

Húgó király páviai veretű ezüst denáriusa 926—931. évekből.

*Ell.*¹⁶ † HVGO PIVSSI R Középen gyöngykörben Húgó betűpárja.

Htl.: KRISTIANA RE Középen PA | PIA

Az ArchÉrt. az *ell.*-i körirat második tagját ugyan PIVS IIR-nek olvassa, azonban ilyen formán semmi értelme sincsen. De ellene mond ennek az olvasásnak az is, hogy az egymás melletti állítólagos II betűk még a rajzon sem teljesen egyformák. Az elsőnek ugyanis ugyanolyan tuskéje van a fején, mint az öt közvetlenül megelőző hasonlóképpen I alakúra rajzolt betűnek, pedig ezt az ArchÉrt. már S értelműnek jelzi. Nagy a valószínűség, hogy ezt is S jelentéssel kell felruháznunk. Ebben az esetben azután e körirat PIVSSI(mus) R(ex) tagja szoros rokonságot mutat az előbbi érem PIISSIMV(s) R(ex) szavaival.

14. (ArchÉrt.-ben 8. sz., NumK.-ben 18. sz.)

Húgó és fia Lothár páviai veretű ezüst denáriusa 931—945. évekből.

¹⁵ V. ö. Lelewel—Strasewicz I. rész. 123, 1.

^{16—17} Mint a 13. sz. jegyzetben.

Ell.:¹⁷ † VGO LOTHARIV REI Középen gyöngykörben Húgó betűpárja.

Htl.: KRISTIANA RELI Középen PA | PIA

Az *ell.*-i körirat utolsó szaváról feltételezzük, hogy a REX betűinek nem teljesen kiképzett ábrázolása.

Jósa András Húgó fia Lothárt III. Lothár néven említi;¹⁸ ez azonban téves megjelölés, minthogy Felsőitália felett elsőként I. Lothár császár (840—855) uralkodott, másodikul pedig az itt előforduló Húgó fia Lothár királyt nevezhetjük meg.

15. (ArchÉrt.-ben nincsen meg, NumK.-ben 17. sz.)

Húgó és fia Lothár páviai veretű ezüst denáriusa 931—945. évekből.
A NumK. szerint az előzőhöz hasonló.

16. (ArchÉrt.-ben 9. sz., NumK.-ben 19. sz.)

Húgó és fia Lothár páviai veretű ezüst denáriusa 931—945. évekből.
Ell.: † VGO LOHTARIV R Középen gyöngykörben Húgó betűpárja.

Htl.: † KRISTIANA REI Középen PA | PIA

17. (Sem az ArchÉrt., sem a NumK. nem tesz róla említést.)

Az itt felsorolt érmek két, három, sőt négy lyukkal át vannak lyukasztva. Ezek a lyukak pedig leginkább egymással szemben levő szélékre helyezettvén el, ezáltal az érem szilárd megerősítéséül szolgáltak. Jósa szerint közülük 16 darab kétségtelenül a ló kantárjának díszítéséhez tartozott.¹⁹

Az érmek, miként e temetkezések egyéb mellékletei is, a nyiregyházi múzeumban helyeztetek el.

*

Az itt részletezett folyópénzek korából tehát csaknem bizonyosnak mondhatjuk, hogy azok 931—945. években kerültek a Kenézlőn eltemetett harcos tulajdonába, minthogy ennél későbbben vert érem itt egy sem található. Tekintettel pedig arra, hogy a leletben a 926—931.-ig egyedül uralkodott Húgó korából 7 darab, míg a fiával együttesen 931—945.-ig való kormányzása idejéből csupán 3 darab fordul elő, feltételezzük, hogy megszerzésük, helyesebben zsákmányolásuk, a társkirályok közös uralkodásának elején, vagyis akkor történt, amidőn az együttesen kibocsátott folyópénzek még csupán kevesebb számban kerültek forgalomba. Ennek közelebbi időpontjául, ha nem csalódunk, legnagyobb valószínűséggel a 937. esztendő nevezhetjük meg, mint amikor minden megelőzőnél nagyobb szabású hadjárat indult meg részben a sváb és frank föld, részben pedig Itália irányában.²⁰

Herepei János.

¹⁸ ArchÉrt. 1914: 317 és 335.

¹⁹ I. h. 315. l.

²⁰ V. ö. Marczali H.: A magy. tört. kútfőinek kézikönyve. 3. — Szilágyi S.: A magy. nemz. tört. I, 161—162. l. és Hóman—Szekfü: Magyar történet Bpest, 1935. I, 140.